

סימן כ"ט

"קנאים פוגעים בו"

"וירא פנחס בן אלעזר, מה ראה, אמר רב ראה מעשה וגזכר הלכה, אמר לו אחי אבי אבא לא כך לימדתני בדרתך מהר סיני הבועל ארמית קנאים פוגעים בו, אמר לו קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא, ושמואל אמר ראה שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד ה', כל מקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב, ר' יצחק אמר ר"א ראה שבא מלאך והשחית בעם ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו". (סנהדרין פב.)

מעשה פנחס הוגדר כמעשה קנאות, והכתוב שבחו על כך ופרסם שכרו. יחוסו בא בכתוב בעקבות התנגדות השבטים למעשה, וכיוזי פנחס כנכד מי שפטם עגלים לע"ז. בירושלמי סנהדרין פ"ט הל' ז' נאמר שגם רוח חכמים לא היתה נוחה ממנו ובקשו לנדותו כיון שעשה שלא ברצון חכמים, עד שבא הכתוב ושבח מעשיו ומתן שכרו. מעשה פנחס נעשה על יסוד ההלכה שבועל ארמית קנאים פוגעים בו, ואעפ"כ אילולא שבחו הכתוב היה מקום לבזותו ואף לנדותו, ויש להבין הדברים. ועמדו על כך חז"ל בביאור הכתוב "וירא פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן ויקם מתוך עדה" (במדבר כ"ה), מה ראה פנחס ומה הביא אותו לעשות המעשה.

א. קנאים פוגעים בו רשות או מצוה

ההלכה שנאמרה למשה מסיני שבועל ארמית קנאים פוגעים בו אומרת דרשני, בדרך כלל הענישה מסורה לבית דין, ובדיני נפשות צריך בית דין של עשרים ושלושה, שעליהם להשתדל לזכות, כמאמר הכתוב "והצילו העדה" (במדבר ל"ה), ורק בעדים והתראה במקרים נדירים דנים מיתה על האדם, ומה מעם הבועל ארמית קנאים פוגעים בו ללא בית דין ללא עדים וללא התראה.

ההלכה הבעל ארמית קנאים פוגעים בו אמורה רק בפרהסיא, וטעמה משום חילול ה' שיש בדבר. הלכה זו של בעל ארמית קנאים פוגעים בו נזכרה במשנה יחד עם עוד הלכות המתירות מיתה ללא בית דין כמבואר במשנה סנהדרין פא: "הגונב את הקסוה, והמקלל בקוסם והבעל ארמית קנאים פוגעים בו", מהדינים הנוספים הגונב את הקסוה שהוא מי שגונב כלי שרת מתוך המקדש, והמקלל והמגדף בקוסם, נלמד שחומרתם משום שיש בדבר מעשה שיש בו חילול ה', ועל כן קנאים פוגעים בו. ויש לחקור מה טעם ההלכה שקנאים פוגעים בו בבעל ארמית וגונב כלי הקודש האם חומרת המעשה מחייבת מיתה, ומשום שאי אפשר להמתין בחילול הקודש נאמרה ההלכה שקנאים פוגעים בו, ואין צורך בבית דין ובעדים, ועל כן ההלכה רק בשעת מעשה ובפרהסיא, והוא דוגמת ההלכה שכל מקום שיש חילול ה' אין חולקים כבוד לרב, ואף כאן בחילול ה' אין צורך בעדים ובית דין וכדומה, ולפי זה יסוד ההלכה היא ענישה הנעשית ע"י קנאים שפוגעים בו, רק שנעשית מבלי רשות בית דין, או שאין כאן ענישה, לפי שאינה נעשית בבית דין ובעדים, ההלכה שקנאים פוגעים בו היא תגובה לחילול ה' שאינו סובל דיחוי, ופגיעת הקנאים היא ביטול חילול ה' ע"י הריגת המחלל. בהלכה זו יש גם קידוש ה' לפי שהקנאים מוסרים נפשם בכפם, שהרי אם הרגו זמרי לפנחס אינו נהרג עליו, ומשום כך ההלכה נאמרה רק בשעת מעשה, ואילו אח"כ יש צורך בבית דין עדים והתראה, ולפי זה אין כאן ענישה של בעל הארמית אלא תגובה של קנאות על חילול ה'.

בשאלה זו אם פגיעת הקנאים ענישה היא או מעשה קנאות נחלקו הראשונים, הרם"ג בספר המצוות שלו (עונש ס"ח ס"ט) מונה את ההלכה שקנאים פוגעים בו בין העבירות שחייבים עליהם מיתה, הגרי"פ פערלא זצ"ל כביאורו לספר המצוות לרם"ג (ח"ג עמ' כ"ג) מביא ראיה לדבריו מדברי רש"י בסנהדרין פא: שכתב על המשנה "קנאין פוגעים בו, בני אדם כשרים המתקנאין קנאתו של מקום פוגעים בו בשעה שרואין את המעשה אבל לאחר מיכן אין מיתתו מסורה לבית דין והלכה למשה מסיני הוא", משמע מרש"י שמעשה הקנאים הוא כמעשה בית דין שמיתתו מסורה להם, והדברים מוכחים גם מדברי הגמ' שאמר לו משה רבינו לפנחס כשהזכיר לו ההלכה, "קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא", ופרש"י "שליח", משמע שהריגת הקנאי היא כעין שליחות בית דין שצריכים לענוש עוברי עבירה.

הרמב"ם בספר המצוות שורש שלישי מבאר שיטתו שאין למנות מצוות שאינם נוהגים לדורות, ועל כן לא מנה הכתוב "ולא יבואו לראות כבלע את הקודש ומתו" (במדבר ד'), שאינה מצוה לדורות, והוסיף שם "ואף שאמרו רמז לגונב את הקסוה מנין

שנאמר ולא יבואו לראות כבלע את הקודש, יש די ספוק באמרם רמז, ופשטיה דקרא אינו כן, ואינו גם כן מכלל מחוייבי מיתה בידי שמים, הרמב"ן בהשגותיו חולק עליו בזה וסובר שיש למנות הוראה זו וכן ההלכה שקנאים פוגעים בו לפי שנלמדה ממנה הוראה לדורות, והביא ראיה מדברי הגמ' בע"ז לו: שיש בזה מיתה בידי שמים, שאם לא כן לא היתה נאמרת ההלכה שקנאים פוגעים.

מדברי הסמ"ג והרמב"ן נראה שההלכה שקנאים פוגעים בו מצוה היא שיש בה ענישה, אם כי לא בבית דין רק ע"י הקנאים, אולם לדברי הרמב"ם אין כאן מצוה אלא רשות שיש היתר לקנאי להגיב על חילול ה' אפי' עד כדי הריגת המחלל. וכן כתב המשנה למלך בפרק א' מהל' רוצח הל' ט"ו להדיא שהדין קנאים פוגעים בו, רשות הוא ולא מצוה, דוגמת גואל הדם שמותר לו לנקום ברוצח אבל אינו מצוה על כך, ולכן אם נהפך זמרי והרגו לפנחס אינו נהרג, אבל רודף אחר חבירו דאיכא מצוה להצילו, אם הרג רודף למציל נהרג עליו. אולם בחידושי הר"ן סנהדרין פב. ביאר הטעם שאילו נהפך זמרי והרגו לפנחס אין נהרג עליו שהרי רודף הוא, "פי' אע"פ שברשות הוא עושה וגם שהוא מצווה בדבר, אין האחר נהרג עליו, מאחר שאינו עושה ברשות ב"ד, שאם בא לימלך אין מורין לו, ואינו דומה לרודף שהיה רודף אחר רודף להציל שאם נהפך והרגו שודאי נהרג עליו שהאותו הרודף ברשות ב"ד הוא עושה", עכ"ל. מבואר בדברי הר"ן שההלכה של קנאין פוגעים בו מצוה היא, ודלא כמו שכתב המשנה למלך.

וז"ל הרמב"ם בפ"ב מהל' איסורי ביאה הל' ד', "כל הבעל כותית בין דרך חתנות בין דרך זנות אם בעלה בפרהסיא והוא שיבעול לעיני עשרה מישראל או יתר אם פגעו בו קנאין והרגוהו הרי אלו משובחין ורזיין, ודבר זה הלכה למשה מסיני הוא, ראיה לדבר זה מעשה פנחס בזמרי", עכ"ל. יש לדייק לשון הרמב"ם שכתב לא בלשון צווי והוראה "קנאים פוגעים בו", אלא "אם פגעו בו קנאין והרגוהו הרי אלו משובחין ורזיין", מלשוננו משמע שהרי זה רשות ולא מצוה. ויש לדייק מה הוסיף "ראיה לדבר זה מעשה פנחס בזמרי", אם הלכה היא מה צריך בראיות. ונראה שכתב להביא ראיה מ"מעשה פנחס בזמרי" שההלכה של קנאים פוגעים בו אינה מצוה אלא רשות, ואע"פ שרשות היא, הרי היא משובחת, והראיה מפנחס שרק הוא עשה המעשה ולא משה וכל העדה, והכתוב שבחו על כך אע"פ שרשות הוא.

הראב"ד שם השיג על הרמב"ם, וז"ל "במה דברים אמורים שהתרו בו ולא פירש אבל לא התרו בו לא אמרינן הרי אלו משובחים", ונראה שהראב"ד לומד שמעשה הקנאין הוא כענישה, ועל כן יש צורך בהתראה אף שאין צורך בבית דין, ואילו

שיטת הרמב"ם שמעשה הקנאים רשות הוא כתגובה לחילול ה' שאינו נסבל ע"י קנאים.

ונראה שבשאלה זו נחלקו האמוראים בגמ', על הכתוב "וירא פנחס בן אלעזר, מה ראה, אמר רב ראה מעשה ונוכר הלכה, אמר לו אחי אבי אבא לא כך לימדתני בדרתך מהר סיני הבועל את כותית קנאין פוגעין בו, אמר לו קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא, ושמאל אמר ראה שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד ה', כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב", לדעת רב פנחס עשה על פי ההלכה ובהסכמת משה רבינו שאמר לו קריינא דאיגרתא, שיש לקנאים מצוה מהלכה למשה מסיני לפגוע בבוועל ארמית, ופנחס קיים מצוה זו בשליחות משה רבינו, ואילו שמאל סובר שפנחס לא בקש רשות ולא עשה הדבר כמצוה, רק ראה חילול ה' וקבע שבמקום חילול ה' אין לשתוק ואין להבליג, וזו למעשה ההלכה למשה מסיני שקנאי שאינו יכול לסבול חילול ה' יש לו היתר להגיב אפילו עד כדי פגיעה, וזו ההלכה שקנאים פוגעים בו.

ב. ההלכה שנתעלמה ממשוה רבינו

הכתוב מדגיש את שבחו של פנחס ומעלתו שקיים את ההלכה שקנאים פוגעים בו, הלכה זו נתעלמה ממשוה רבינו עד שפנחס ראה מעשה ונוכר ההלכה וקיימה, במדרש במדבר רבה פ"כ וכן בילקוט שמעוני בלק רמז תשע"א נאמר שנתעלמה ההלכה ממשוה רבינו כדי שיבא פנחס ויטול שכרו, אולם יש במדרש גם בקורת על כך שנתעלמה הלכה זו ממשוה, ונאמר שם "ולפי שנתעצל משה לא ידע איש את קבורתו". מאידך מצאנו במפרשים שביארו שאין כל תביעה על משה רבינו שלא עשה מעשה פנחס, שהרי הלכה היא ואין מורים כן, ומשה כראש סנהדרין ומלמד ההלכה, כל מעשהו הוראה היא, ואם יעשה כפנחס, יהא בכך הוראה לדורות. וזה לשון הר"ן בחידושיו שם "יש שואלים היאך אמר משה כך לפנחס שילך ויהרוג והא אמרינן שאם בא לימלך אין מורין לו, והתשובה שמשוה לא הורה לו ופנחס לא נמלך בו, אלא שהוא הזכיר שמועתו בפני משה, והוא השיב לו אם לעשות בו דין לא אמרת כלום, ואם לקנא בו עד שאתה אומר לאחרים אמור לעצמך שאין לך ראוי ממך, א"נ שמשוה רבינו לא ראה באותה שעה להניח הדבר ברשות המקנאים אלא ראה לרמוז לו רמז על הדבר להוראת שעה בשביל שתעצר המגפה מישראל".

ונראה שבזה נחלקו, המדרש שמזכיר שמשוה נתעצל בדבר ועל כן לא ידע איש את קבורתו, סובר שההלכה שקנאים פוגעים בו מצוה היא, וכך היא שורת הדין, רק שדין זה

לא נאמר לכל יחיד, אלא רק לקנאים, וגם אם משה כמנהיג לא היה צריך לעשות המעשה, עצם הדבר שנעלמה ממנו הלכה עד שבא פנחס ושאלו, יש בה עצלות, אולם לסברת הרמב"ם והר"ן הדין כל הבעל ארמית קנאין פוגעין בו אינו משורת הדין, אלא רשות או מצוה, וכלשון הר"ן "אם לעשות בו דין, לא אמרת כלום" שאין מורין כן, והמעשה מתאים לפנחס כיחיד ולא למשה כמנהיג, ואין כאן בקורת על משה רבינו.

ג. מי ראוי לקנא לה' יתברך

בפרשת פנחס עם סיום מלחמת מדין מבקש משה רבינו מהקב"ה "יפקד ה' אלוקי הרוחות לכל בשר איש על העדה" (במדבר כ"ז), והקב"ה ממנה את יהושע, אע"פ שבראשית הפרשה מעלים על גס את קנאותו האמיתית והמצילה של פנחס, ויש בדבר ללמד שאע"פ שקנאות טובה ורצויה לשעתה, יכולה היא להעשות ע"י יחידים ולא ע"י מנהיג הכלל, לפי שהלכה היא ואין מורין כן, משום שקנאות שקנאים פוגעים בו רשות היא ולא מצוה, ורק לקנאי כפנחס מותר לעשותה.

פנחס הוא אליהו, פנחס קנא את קנאת ה' והקב"ה נתן שכרו את בריתי שלום, גם אליהו קנא לה' צבאות והקב"ה מבטיחו שיבשר הגאולה ויברך את עמו בשלום, אולם בעוד מעשה קנאותו של פנחס נזכר לשבח ולברכה, מעשה קנאותו של אליהו מתקבל בבקורת קשה ע"י הקב"ה, וכך שנינו בילקוט מלכים לאחר שקנא אליהו את קנאת ה' בהר הכרמל וקידש שמו של הקב"ה, גם אל המדבר והקב"ה אומר לו "מה לך פה אליהו" (מלכים א' י"ט), ומשיב אליהו "קנא קנאתי לה' אלוקי צבקות כי עזבו בריתך בני ישראל את מזבחותיך הרסו ואת נביאך הרגו בחרב ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה", ובילקוט שמעוני מלכים רמז רי"ז אמרו "מה לך פה אליהו, היה לו שיאמר לפניו רבש"ע הן בניך בני אברהם יצחק ויעקב שעשו לך רצונך בעולמך הוא לא עשה כן אלא אמר קנא קנאתי וגו', א"ל הקב"ה ואת אלישע תמשח לנביא תחתך ומה שבדעתך אין אתה יכול לעשות. ויאמר קנא קנאתי, אמר לו (הקב"ה) לעולם אתה מקנא, קנאת בשמים על גלוי עריות", עכ"ל.

והקב"ה עונה לאליהו הנביא "ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה' ואחר הרוח אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה", וביאר הדברים המלבי"ם שאמר לו הקב"ה שלא ברעש ולא באש ה' אלא בקול דממה דקה, "כי במחנה רוח ורעש אין ה' בם, רק בקול דממה דקה, וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו שכל יסערו סער, כל

ירעשו רעש ובל יבעירו אש, כמו שעשה אליהו בקנאתו לה' צבקות שעצר את השמים ושחט את נביאי הבעל, כי ישלח ה' את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה דקה וימשכו העם בעבותות האהבה וכדברים רכים". והטעם הוא שקנאות רשות היא ולא מצוה, וראויה היא ליחידים ולא למנהיג ואיש ציבור. כל עוד היה פנחס יחיד יכל לקנא לשם ה' ולעשות מעשה, אך לאחר שנעשה כהן ואליהו הנביא שהיה מנהיג אינו יכול לקנא, ויש לו לדאוג לכלל ישראל וללמד עליהם זכות. ונראה שיש לחלק בין קנאת פנחס שנוכח לשבח לקנאת אליהו בדרך נוספת, על פי הדעה השלישית בגמ' שם.

ד. מעשה פנחס כהצלה

על הכתוב "וירא פנחס בן אלעזר" מביאה הגמ' שם דעה שלישית, "ר' יצחק אמר ר"א ראה שבא מלאך והשחית בעם", לדעה זו לא קבל פנחס הוראה ממושה, ולא קיים ההלכה של קנאים פוגעים בו מתוך קנאות אלא מתוך דאגה לעם ישראל כמעשה הצלה שתעצר המגפה, וכמו שכתב הר"ן בפירושו השני שם "א"נ שמושה רבינו לא ראה באותה שעה להניח הדבר ברשות המקנאין אלא ראה לרמוז לו רמז על הדבר להוראת שעה בשביל שתעצר המגפה מישראל", שמושה רבינו לא אשר את מעשה פנחס כהלכה, שהרי אין מורין כן, רק רמז לו לעשות כן כהוראת שעה כדי שתעצר המגפה, וזה ששכחו הכתוב "פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי", לסברא זו מצד הלכה של קנאים פוגעים בו, גם לפנחס לא היה לעשות כן, שהרי שאל את משה ואין מורין כן, ולפיכך בקשו לנדותו, עד שהעיד עליו הכתוב שהיה זה מעשה הצלה כדן רודף.

לסברא זו אכן כל קנאות אין בה מידה טובה כפי שהכתוב הוכיח את אליהו בקנאותו, אולם מעשה קנאותו של פנחס היה מעשה הצלה ולא קנאות או ענישה, כשם שמותר ומצוה להרוג רודף כדי להציל הנרדף, ואין בכך לא ענישה ולא קנאה, אלא מעשה הצלה של הנרדף והצלת הרודף מהאיסור, כך כשראה פנחס את המגיפה הרג את זמרי, כיון שהוא היה הסיבה למגיפה, ומעשהו כמחלל שם שמים ברכים הביא לחימה קשה, והסיק פנחס שמצוה להורגו כדן רודף, שבמעשהו מביא כליה על עם ישראל. לפ"ז אין כאן קנאות של פנחס, אלא הצלה של פנחס מפני קנאותו של הקב"ה, ובזה השיב את חמתו והמגפה נעצרה.

צביעותו של זמרי שקרב את המדינית בטענה שע"י כך אפשר למנוע את דבר הע"ז של פעור וההתבוללות עם בנות מדין, נמשכת בכל הדורות, זרמים שונים קמים ביהדות

העושים כמעשה זמרי, מתירים איסורים, עורכים גיורים שאין בהם ממש, בטענה שאם לא העם יתבולל וימשך לאומות אחרות, צביעותם בכך שאומרים שבאים למנוע התבוללות ומטרתם להציל את הנוהרים אחר האומות, וחוצפתם בכך שמבקשים שכר כפנחס ורוצים להחשב כ"זרמים ביהדות", ויש להזהר מצביעות זו, ואם כי אין כיום קנאים כפנחס, ואין גם רשות או היתר בימינו לקנאות זו כמבואר בפוסקים, וכפי שנזכר יש דעות שהיתה זו הוראת שעה בלבד, עכ"פ יש ללמוד מתגובת משה רבינו וכל עדת בני ישראל "והמה בוכים פתח אוהל מועד", למרות שזמרי בא עם כל שבטו והתווכח עם משה רבינו להתיר המדינית, משה רבינו לא השיב לו כלל, ולא הכיר בו ובמענותיו, "והמה בוכים פתח אוהל מועד" ופי' באבן עזרא "בוכים, מתפללים", יש להזהר מן הצבועים העושים כמעשה זמרי, והזהירות היא שלא להגיב לטענתם ולא להכיר בהם כלל, רק להסיר מסוה הצביעות מעל פניהם.